

DİL TƏKAMÜLÜ: İNSAN ÜNSİYYƏTİNİN MƏNŞƏYİNİ ARAŞDIRMAQ

İnsan dilinin təkamülü insan inkişafının ən dərin və maraqlı tərəflərindən biridir. Dəqiq mənşəyi müzakirə mövzusu olaraq qalmasına baxmayaraq, dilçilik, antropologiya və koqnitiv elm üzrə tədqiqatçılar dilin inkişafında bir neçə nəzəriyyə və əsas mərhələləri araşdırmışlar. Bu araşdırma tez-tez ünsiyyətin sadə signallardan və jestlərdən bu gün istifadə etdiyimiz mürəkkəb dil sistemlərinə necə çevrildiyinə toxunur. Bir neçəsi ilə tanış olaq.

Dil qabağı ünsiyyət - Tam hüquqlu dil inkişaf etməzdən əvvəl erkən insanlar, ehtimal ki, mənasını çatdırmaq üçün şifahi olmayan ünsiyyətə (jestlər, üz ifadələri və bədən dili kimi) və səslərə etibar edirdilər. Bunlara emosiyaların, ehtiyacların və ya sosial koordinasiyanın əsas ifadələri daxil ola bilər və dilin daha mürəkkəb formalarının xəbərcisi ola bilər.

Jest nəzəriyyələri - Homo cinsinin ən erkən nümayəndələrindən biri olan Homo habilisin təxminən 2,4-1,4 milyon il əvvəl yaşadığı güman edilir. Homo habilis kimi erkən insanların necə ünsiyyət qurduğuna dair məhdud birbaşa sübutlar olsa da, onların ünsiyyət sisteminin daha mürəkkəb danışq dilinin təkamülündən əvvəl jestlərə çox etibar etdiyinə dair güclü fərziyyələr var. Erkən insanlar tərəfindən jestlərdən istifadə qaydalarını başa düşmək antropoloji sübutların, təkamül nəzəriyyəsinin və primatlar və jest əsaslı ünsiyyətin müasir tədqiqatlarının birləşməsinə əhatə edir. Dilin təkamülünün jest nəzəriyyəsi iddia edir ki, zaman keçdikcə bu jestlər daha simvolik oldu və əcdadlarımızın səs anatomiyası inkişaf etdikcə nəhayət səslənmələrlə əvəz olundu və ya tamamlandı. Bu fikir beynin həm əl hərəkətləri, həm də nitq üçün cavabdeh olan sahələrinin üst-üstə düşdüyünü göstərən tədqiqatlarla dəstəklənir.

Homo habilis tərəfindən jestlər üçün "qaydalar"ın birbaşa sübutu olmasa da, jestlərin müasir insanlar və primatlar tərəfindən necə istifadə edildiyinə əsaslanaraq bəzi mümkün prinsiplər üzərində fikir yürüdə bilərik: Kontekstdən asılı jestlər - Erkən insanlarda jestlər, ehtimal ki, kontekstdən asılı ola bilərdi, yəni jestin mənası vəziyyətdən asılı olaraq fərqli olardı. Məsələn: Ov edərkən və ya yıgarkən qaldırılmış əl "dayan" və ya "gözləyin" mənasını verə bilər, lakin fərqli kontekstdə fərqli bir məna ifadə edə bilər. Bir şeyə işarə etmək və ya baxmaq kimi jestlər diqqəti çatdıracaq və ya başqalarının diqqətini yönəldə bilər; Təkrar və ortaq məna - Jestlərin ünsiyyət forması kimi təsirli olması üçün onların qrup daxilində ümumi mənaları olmalıdır [2, s. 340].

Müəyyən bir jest (məsələn, əlin dalğası və ya əl-ağız hərəkəti) oxşar kontekstlərdə dəfələrlə istifadə edilməli idi ki, qrupun bütün üzvləri onun mənasını başa düşsünlər. Bu fikir bu gün uşaqların başqalarını müşahidə edərək və təqlid edərək jestlərin mənasını necə öyrəndiyini əks etdirir; Simvolizm və abstraksiya - Hətta erkən insanlar simvolik jestlərdən istifadə etməyə başlamış ola bilər, hansı ki, müəyyən bir jest jestin özündən başqa bir şey üçün dayanırdı. Məsələn: Bir obyektə işarə etmək obyektin özünü simvollaşdırma bilər (məsələn, qaya, ağac və ya heyvan). "Ver", "almaq" və ya "kömək" kimi hərəkətlər üçün jestlər gələcək hadisələri və ya hərəkətləri təmsil edə bilər. Erkən insanlar mücərrəd düşüncəni inkişaf etdirməyə başladıqca, onların jestləri fiziki olaraq mövcud olmayan fikirləri təmsil edən daha simvolik ola bilərdi; Üz ifadələri və duruş - Əl jestlərinə əlavə olaraq, üz ifadələri və bədən duruşu ünsiyyətin vacib komponentləri olardı. Məsələn: Qaldırılmış qaş və ya çatılmış qaş maraqlı, çaşqınlıq və ya şübhəni ifadə edə bilər. Gülən üz və ya irəli əyilmək dostluq və ya ictimai açıqlığı göstərə bilər, qolları keçmək isə müdafiə və ya təcavüzə işarə edə bilər və s [2, s. 326].

Vokalizasiya və nitqin yaranması - Homininlər təkamül etdikcə onların qırtlaq, dil və beyin kimi anatomik strukturları da dəyişərək daha mürəkkəb səsli səslərə imkan verirdi. Zaman keçdikcə səsli ünsiyyət jestlərlə müqayisədə, xüsusən də sosial kontekstlərdə daha səmərəli ünsiyyət forması kimi ortaya çıxa bilər. Bu dəyişiklik sadə səslərdən və ya çağırışlardan daha mürəkkəb proto-dil sistemlərinə qədər yüz minlərlə il ərzində tədricən baş verə bilərdi.

Proto-dil nəzəriyyələri - Tam inkişaf etmiş dillərdən əvvəl olan erkən ünsiyyət formasına aid olan proto-dil anlayışı var. Proto-dillər çox güman ki, tam qrammatika və ya sintaksis olmadan sadə sözlərdən və ya səs-simvol birləşmələrindən ibarət olub. Bu dövr insanlar xüsusi səsləri obyektlər, hərəkətlər və ya fikirlərlə əlaqələndirməyə başlayan əhəmiyyətli bir dövr üçün davam edə bilərdi. Zamanla bu proto-dillər strukturlaşdırılmış qrammatikaya malik daha mürəkkəb sistemlərə çevriləcəkdə.

İdrak inkişafının rolu - Dilin təkamülü də insan beyninin inkişafı ilə sıx bağlıdır. İnsanlar daha böyük, daha mürəkkəb beyinlər, xüsusən Broca sahəsi (nitq istehsalı ilə əlaqəli) və Wernicke bölgəsinin inkişafı (dili anlama ilə əlaqəli) inkişaf etməyə başladıqca, onlar getdikcə daha mürəkkəb nitqi emal edə və istehsal edə bildilər. Mücərrəd təfəkkür, ağıl nəzəriyyəsi (başqalarının perspektivini anlamaq) və yaddaş kimi idrak qabiliyyətləri əsas səslənmələrdən mürəkkəb şifahi ünsiyyətə keçiddə həlledici rol oynamışdır.

Mədəni və sosial amillər - Dil yalnız bioloji dəyişikliklərə görə deyil, həm də sosial təzyiqlərə görə inkişaf etmişdir. Erkən insan cəmiyyətləri, ehtimal ki, səmərəli ünsiyyətin əməkdaşlıq, ovçuluq, toplayıcılıq və sosial əlaqə üçün vacib olduğu kiçik qruplar idi. Sosial qarşılıqlı əlaqə və koordinasiya ehtiyacı daha mürəkkəb dillərin inkişafına təkan vermiş ola bilər. Dil bilik mübadiləsi, sosial strukturların təşkili və mədəniyyətin nəsillərə ötürülməsi vasitəsinə çevrildi.

⁷¹ Bakı Dövlət Universiteti İngilis dili (təbiət fakültələri üzrə) kafedrasının müəllimi, gunelfurkan@mail.com

Qrammatikanın və sintaksisin inkişafı - Qrammatikanın və sintaksisin inkişafı dilin təkamülünün digər mühüm aspektidir. Bəzi dilçilər hesab edirlər ki, qrammatika insanlar sözlərin xüsusi üsullarla təşkilinin daha dəqiq ünsiyyətə imkan verdiyini aşkar etdikdən sonra tədricən yaranıb. Zaman keçdikcə dil daha çevik oldu, mücərrəd fikirləri, hipotetik vəziyyətləri və anlayışlar arasında mürəkkəb münasibətləri ifadə etməyə imkan verdi [2, s. 345-350].

Dilin mənşəyi nəzəriyyələri bir neçə nəzəriyyə dilin meydana gəlməsini izah etməyə çalışır. Bow-Wow nəzəriyyəsi dilin insanların heyvan səslərini təqlid etməsi ilə başladığını göstərir. Pooh-Pooh nəzəriyyəsi dilin emosiyalarla əlaqəli kortəbii səslənmələrlə başladığını iddia edir. Ding-Dong nəzəriyyəsi ilkin insanların obyektlərin təbii səslərinə əsaslanaraq sözlər yaratmış ola biləcəyini göstərir. La-La nəzəriyyəsi dilin oxumaq və ya rəqs etməkdə olduğu kimi oynaq səslərdən yarandığını təklif edir [2, s. 336]. İnsan ünsiyyətinin mənşəyində güzgü neyronlarının da rolu vardır. Müasir insanın jest istifadəsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri hərəkətləri təqlid etməkdə iştirak edən güzgü neyronlarının roludur. Erkən insanlarda başqalarının jestlərini müşahidə etməyə və təqlid etməyə imkan verən bu neyronların bir forması ola bilərdi. Bu jestləri kopyalamaq və başa düşmək bacarığı orta ünsiyyət qaydalarının və sosial öyrənmənin inkişafı üçün çox vacib olardı.

İnsan ünsiyyətinin formalaşmasında FOXP2 geni nitq və dil qabiliyyətlərinin inkişafında iştirak edən kritik gendir. O, beynin nitq istehsalı üçün zəruri olan əzələləri idarə etmək qabiliyyətində əsas rol oynayır və idrak və motor funksiyasının bir sıra aspektləri ilə əlaqələndirilir. FOXP2 ilə bağlı əsas məqamlar aşağıdakılardır:

Genetik Əhəmiyyət: FOXP2 geni 7-ci xromosomda yerləşir və beynin inkişafında iştirak edən daha böyük genlər ailəsinin bir hissəsidir. Onun əsas rolu nitq və dil üçün lazım olanlar da daxil olmaqla motor bacarıqlarını idarə edən sinir sxemlərinin inkişafındadır.

Dil və nitq: Bu gen tez-tez "dil geni" olaraq adlandırılır, çünki FOXP2-dəki mutasiyalar dil və nitq qüsurları ilə nəticələnə bilər. Bu mutasiyalar, fərdlərin nitq üçün lazım olan hərəkətləri koordinasiya etməkdə çətinlik çəkdiyi inkişaf şifahi dispraksiya adlanan vəziyyətə gətirib çıxara bilər.

İnsanın təkamülü: İnsanlarda olan FOXP2 geni digər primatlarla müqayisədə cüzi dəyişikliklərə məruz qalmışdır ki, bu dəyişikliklər insan nitqinin və dilinin təkamülü ilə əlaqəli ola bilər. Qeyri-insan primatlar kimi bəzi digər növlər FOXP2-nin bir versiyasına sahib olsa da, insanlar daha mürəkkəb dil qabiliyyətlərinə töhfə verdiyi düşünülməli fərqli bir versiyaya sahibdirlər.

Tədqiqatın nəticələri: FOXP2 geninin tədqiqatları onun beyindəki sinir dövrələrinin inkişafında, xüsusən də Broca bölgəsi kimi dillə əlaqəli sahələrdə iştirak etdiyini aşkar etdi. Bu sahə nitqin yaranmasına cavabdehdir və FOXP2-də anormallıqlar bu bölgənin funksiyasına təsir edə bilər [1, s. 174].

Müqayisəli tədqiqatlar: FOXP2 geninə dair tədqiqatlar şimpanzelər, neandertallar və quşlar kimi digər növlərdə də aparılmışdır. Genin versiyasının növlər üzrə müqayisələri göstərir ki, gen bir çox heyvanda yüksək dərəcədə qorunub saxlanılsa da, insan versiyası inkişaf etmiş nitq və dil qabiliyyətlərinin inkişafını asanlaşdıran yollarla inkişaf etmişdir.

FOXP2 geni vacib olsa da, dil qabiliyyətinin yeganə müəyyənedicisi deyil. Dil genetik, nevroloji, sosial və ətraf mühit amillərinin birləşməsindən təsirlənir. Buna baxmayaraq, FOXP2 insan dilinin bioloji əsaslarını başa düşmək üçün tapmacanın həlledici hissəsi olaraq qalır.

Dillə bağlı qabiliyyətlərdə FOXP2 geninin rolu Lai et al. tərəfindən məlumat verilib (2001). Daha sonra müxtəlif genetik araşdırmalarda bu genin mövcud olduğu anlaşıldı. Onun dil inkişafındakı rolu təsdiqləndi. Genetik tədqiqatlara əsaslanan gen tədqiqatları ilə yanaşı, nəzəri dilçilər dil inkişafında bu genin rolu vurğulanmışdır. Məsələn, Berwick-Chomsky (2016:40) FOXP2 geninin səsə əsaslanan öyrənmə və istehsal kimi sahələri ehtiva etdiyini ifadə etdi [1, s. 176].

Sensormotor interfeysin qurulmasında rol oynayan sistem əsas hissələrdən biri olduğunu göstərir. FOXP2 geninə insanlardan başqa heyvanlarda və bütün onurğalılarda rast gəlinir. Məməlilərdə xüsusilə yaxşı qorunur. Növlər və ya DNT ardıcılığı arasında gen müqayisəsi və ya genlər tərəfindən kodlanmış amin turşusu ardıcılığına əsaslanır. FOXP2 Gen 715 amin turşusu uzunluğunda bir protein zəncirini kodlaşdırır [1, s. 180].

Nəticə olaraq, dil ailələrinin təkamülü min illər ərzində, insan cəmiyyətləri bütün dünyaya yayıldıqca, müxtəlif qruplar dil ailələrinə çevrilən öz fərqli dillərini inkişaf etdirdilər. Dillərin yayılması miqrasiya, mədəni qarşılıqlı əlaqə və texnoloji irəliləyişlərin təsiri ilə bu günə qədər inkişaf etməkdə davam edir. Hind-Avropa, Çin-Tibet, Afro-Asiya və başqaları kimi dil ailələrinin kökləri min illər əvvələ gedib çıxır, lakin bu gün gördüyümüz dillərin müxtəlifliyi uzun bir təkamül prosesinin nəticəsidir. Dil və simvolizm insan dilinin təkamülünün son əsas komponenti simvolizmdən istifadə etmək bacarığı, yəni ixtiyari səslərə, işarələrə və ya jestlərə məna təyin etmək bacarığıdır. Erkən insanlar obyektləri, hərəkətləri və ya mücərrəd anlayışları təmsil etmək üçün simvolları (yazılı və ya şifahi) istifadə etməyə başladılar ki, bu da nəticədə yazı sistemlərinin və incəsənət, ədəbiyyat və din kimi mürəkkəb mədəni ifadələrin yaradılmasına gətirib çıxardı.

Dilin mənşəyinin sirri bütün bu nəzəriyyələrə baxmayaraq, heç bir tək izahat dilin necə yarandığına dair mürəkkəbliyi tam şəkildə əks etdirmir. Çox güman ki, bu, çoxsaylı bioloji, koqnitiv və sosial amillərin təsiri altında olan tədricən, çoxşaxəli proses idi. Bu gün əlimizdə olan dəlillər – həm arxeoloji, həm də genetik bizə dilin inkişaf qrafikini anlamağa kömək edir, lakin bir çox sualları cavabsız qoyur. Dilin təkamülü bioloji, koqnitiv, sosial və mədəni amilləri əhatə edən maraqlı bir səyahətdir. İbtidai səs və jestlərdən tutmuş bugünkü mürəkkəb dillərə qədər,

dil milyonlarla il ərzində tədricən inkişaf etmişdir. Dəqiq prosesi heç vaxt tam başa düşə bilməsək də, dilin mənşəyinin tədqiqi insan təbiəti, idrak və cəmiyyət haqqında dəyərli fikirlər verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Simon Fisher və Matthew H. J. Thompson "Dilin təkamülündə FOXP2 geninin rolu" 2001 2 c, s. 173-183.
2. W. Tecumseh Fitch "Dilin Təkamülü: Nəzəriyyələrin və Sübutların İcmalı" 2010, s. 365.

Açar sözlər: Dil mənşəyi, kognitiv təkamül, jest ünsiyyəti, FOXP2 geni, sosial qarşılıqlı əlaqə

Ключевые слова: Происхождение языка, когнитивная эволюция, жестовая коммуникация, ген FOXP2, социальное взаимодействие

Keywords: Origin of language, cognitive evolution, gestural communication, FOXP2 gene, social interaction

Xülasə

Dilin təkamülü insan ünsiyyət sistemlərinin ilkin insanlarda ibtidai ünsiyyət formalarından başlayaraq bu gün istifadə etdiyimiz mürəkkəb dillərə çevrilərək zamanla necə inkişaf etdiyini araşdırır. Bu proses çox güman ki, qeyri-şifahi işarələr, jestlər və vokalizasiyalarla başlayıb, erkən homininlər və sosial bacarıqları inkişaf etdirdikcə tədricən daha strukturlaşdırılıb. Tədqiqatçılar dilin təxminən 100.000-200.000 il əvvəl meydana gəldiyini, ehtimal ki, nitq və mürəkkəb düşüncə ilə əlaqəli beyin bölgələrinin böyüməsi ilə əlaqəli olduğunu irəli sürürlər. Dilin mənşəyi ilə bağlı nəzəriyyələrə ilkin insanların danışq sözlərindən əvvəl əl jestlərindən istifadə etdiyini irəli sürən "jest" fərziyyəsi və dilin sosial koordinasiya və əməkdaşlıq vasitəsi kimi inkişaf etdirildiyini müdafiə edən "sosial qarşılıqlı əlaqə" hipotezi daxildir. Digər nəzəriyyələr nitq və dil ilə əlaqəli olan FOXP2 geninin rolu kimi nevroloji və genetik faktorlara diqqət yetirir. Zaman keçdikcə dil biliklərin ötürülməsi, cəmiyyətlərin formalaşdırılması və mədəni inkişafın asanlaşdırılması üçün vacib oldu və nəticədə bu gün görülən çoxlu dil və dialektlərə səbəb oldu. Dilin təkamülü həm bioloji, həm də mədəni amillərlə formalaşır, onun dəqiq mənşəyi və onun inkişafında ətraf mühit və sosial amillərin rolu haqqında davamlı müzakirələr aparılır.

Эволюция языка: исследование источников человеческой социальности

Резюме

Эволюция языка исследует, как с течением времени развивались системы человеческого общения, начиная с примитивных форм общения у древних людей и заканчивая сложными языками, которые мы используем сегодня. Этот процесс, вероятно, начался с невербальных знаков, жестов и вокализации и постепенно стал более структурированным по мере того, как ранние гоминиды развили социальные навыки. Исследователи предполагают, что язык возник примерно от 100 000 до 200 000 лет назад, возможно, из-за роста областей мозга, участвующих в речи и сложном мышлении. Теории о происхождении языка включают гипотезу «жеста», которая предполагает, что древние люди использовали жесты рук перед произнесением слов, и гипотезу «социального взаимодействия», которая утверждает, что язык развился как средство социальной координации и сотрудничества. Другие теории сосредоточены на неврологических и генетических факторах, таких как роль гена FOXP2, который связан с речью и языком. Со временем язык стал важным средством передачи знаний, формирования общества и содействия культурному развитию, в результате чего появилось множество языков и диалектов, наблюдаемых сегодня. Эволюция языка определяется как биологическими, так и культурными факторами, и продолжают споры о его точном происхождении и роли экологических и социальных факторов в его развитии.

The evolution of language: exploring the origin of human communication

Summary

The evolution of language examines how human communication systems evolved over time, from primitive forms of communication in early humans to the complex languages we use today. This process likely began with nonverbal signs, gestures, and vocalizations, and gradually became more structured as early hominins and their social skills developed. Researchers suggest that language emerged around 100,000–200,000 years ago, possibly related to the growth of brain regions associated with speech and complex thought. Theories on the origin of language include the "gesture" hypothesis, which suggests that early humans used hand gestures before spoken words, and the "social interaction" hypothesis, which argues that language evolved as a means of social coordination and cooperation. Other theories focus on neurological and genetic factors, such as the role of the FOXP2 gene, which is associated with speech and language. Over time, language became essential for the transmission of knowledge, the formation of societies, and the facilitation of cultural development, ultimately leading to the many languages and dialects seen today. The evolution of language is shaped by both biological and cultural factors, and there is ongoing debate about its exact origins and the role of environmental and social factors in its development.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova